

Osmanlı Döneminde Neşredilmiş Türkçe Hadis Eserleri Üzerine

Nejla HACIOĞLU*

“On the Publication of Hadith
Books Written in Turkish Dur-
ing the Ottoman Period”

Abstract: There exists no separate study on the Turkish publications of hadith in the Ottoman period. Some of the previous works have dealt with hadith works of a certain period without making a distinction between Arabic and Turkish or print and hand written while other works have included only those that pertain to a certain branch of hadith studies. In the subject we are dealing with, we will be appraising a 125 year period, as the beginning of the works written and printed in Ottoman Turkish, taking into consideration the period in which the printing press was established and put to use, dates back to a time period following the 1800s and the end date is marked by the alphabet reform in 1928. In this study, hadith works written and published in Turkish during the Ottoman period have been gathered under three groups; and the composition and content of these works have been presented. Using these published works as a reference point, certain appraisals have been made regarding the understanding of hadith in the Ottoman period.

Citation: Nejla HACIOĞLU, “Osmanlı Döneminde Neşredilmiş Türkçe Hadis Eserleri Üzerine” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIV/1, 2016, pp. 99-115.

Key words: Ottoman Period, Ottoman Turkish, Hadith, Hadith Literature.

I. Giriş:

“Osmanlı Dönemi’nde Neşredilmiş Türkçe Hadis Eserleri Üzerine” başlıklı bu çalışmanın muhtevasını net bir şekilde ortaya koyabilmek için konuya dâhil edilecek ve edilmeyecek olan bazı hususlar belirtilecek, bu bağlamda, ele alınacak eserlerin, dili, dönemi, coğrafyası ve neşriyatı gibi hususlar bu sınırlar çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır.

Batı Anadolu’nun kuzeyinde bir Türkmen beyliği olarak ortaya çıkıp üç kıtaya yayılan ve kurucusunun adıyla anılan, Türk-İslâm dünyasında en uzun ömürlü imparatorluk olarak bilinen Osmanlı İmparatorluğu, 1300-1922 yılları

* Yard. Doç. Dr., Kırıkkale Üniv., İslami İlimler Fakültesi, Hadis, KIRIKKALE, nejlahacioglu@gmail.com

arasında hüküm sürmüştür.¹ Hadis ile ilgili ele alınacak eserler bu tarihi sınırlar içerisinde kalmakla birlikte harf inkılâbının yapıldığı 1928 tarihi, yer verilecek eserlerin de son tarihi olacaktır ve Osmanlı coğrafyasının Türkiye sınırları esas alınacaktır.

Çalışmada Osmanlı Dönemi hadis çalışmalarının Arapça ve Farsça olanları dışarıda bırakılarak Osmanlı Türkçesi ile yazılanlar değerlendirilecektir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanına kadar kullanılan Türkçe, Osmanlı Türkçesi'dir. Osmanlıca veya Osmanlı Türkçesi tabiriyle, genellikle Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Türklerin konuşup yazdığı dil yahut aynı dönemde yazılan, içinde Arapça-Farsça kelimelerin yoğun biçimde yer aldığı dil veya daha genel olarak Arap harfleriyle yazılmış Türkçe anlaşılmalıdır.²

Çalışmanın sınırları ile ilgili olarak belirtilmesi gereken diğer bir nokta hadisle ilgili olarak yapılmış çalışmaların sadece matbû olanlarının ele alınacağıdır. Bu durum Osmanlı Dönemi'nde yapılan hadis çalışmalarını önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Çünkü matbaanın ortaya çıkışından sonraki dönem söz konusu olacaktır.

Osmanlı'da matbaanın kuruluş tarihine göz atıldığında kısaca şunları söylemek mümkündür.

Avrupa'da XV. yüzyılda icat edilen matbaa, asrın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'ne iltica eden İspanyol Yahudileri tarafından İstanbul'a getirilmiş, ardından Rum ve Ermeniler kendi matbaalarını tesis etmişlerdir.³ Matbaa Yahudiler eliyle, 1494'te İstanbul'da açılmıştır. Eserler Arapça değil İbranice basılmıştır.⁴ Osmanlı Devleti'nin Müslüman kanadı diğer kesimlere göre matbaayı daha geç kullanmaya başlamışlardır.⁵ Dünyada ilk matbaanın kuruluşundan

¹ Feridun Emecen, "Osmanlılar", *DİA*, İstanbul2007, XXXIII, 487.

² Mustafa Özkan, "Osmanlı Türkçesi", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 485.

³ Kahraman Ayyıldız, "Matbûât", *DİA*, XXVIII, 120.

⁴ Murat Demireğer, "Matbaanın Osmanlı Devleti'ne Girişi", www.yenimakale.com, (04.12.2014).

⁵ Osmanlı'da matbaanın kurulmasının gecikmesinin sebepleri arasında, yüz yıllar boyu devam eden hat sanatı geleneği nedeniyle hattatlıkla geçimini sağlayan kitlenin ekonomik kaygısı, kâğıt sorunu, yetişmiş teknik elemanın olmayışı, Arap alfabesinin elverişsizliği, toplumun hazır olmaması, dini taassup, azınlıklardan bir şey almanın Osmanlı gururunu zedelemesi gibi hususlara yer verilmekte olup bu husus konumuzun sınırlarını aşacağından kısaca temas ederek geçmek uygun görülmüştür. Matbaa faaliyete girmeden önce, "hattatların geçimlerinin yok olacağı", "İstanbul ve taşra kütüphanelerinin kitapla dolacağı" gibi ileri sürülen olağanüstü beklentiler gerçekleşmemiş, matbaa hızlı bir değişim gerçekleştirilmeyip, ancak bir buçuk asır sürecek bir değişimi başlatmıştır (Geniş bilgi için bkz. Nurullah Çetin-kaya, *Matbaanın Osmanlı Eğitim Tarihi'ndeki Yeri ve Önemi*, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2011, s. 132).

274 yıl sonra Osmanlı'da matbaa resmi olarak kullanıma açılmıştır. 1727 yılında padişahın fermanı ve Şeyhülislâm'ın fetvası ile tefsir, hadis, fıkıh ve kelâm kitapları basmamak şartıyla matbaanın açılmasına izin verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk matbaanın kurucusu olan İbrahim Müteferrika 31 Ocak 1729'da ilk olarak *Van Kulu* adlı Arapça sözlüğünü basmıştır. Bu matbaada basılan toplam eser sayısı on yedidir. Basılan son eser 17 Şubat 1741'de *Ferheng-i Şuuri*'dir. Müteferrika'nın ölümüyle basım işleri durmuş daha sonra ise, matbaada eser basımı, ancak 1830'larda yeniden sürekli ve düzenli hale gelmiştir.⁶

Osmanlı matbaasında ilk dini eserin basımı ancak 1803 yılında gerçekleşebilmiştir. Bu eser *Birgivi Risalesi*'dir. Daha sonra Arapça sarf ve nahiv, akâid, kelâm, mantık ve belagat konulu kitaplar, bundan sonra İslâm akâidi ve hukuku hakkında meşhur klâsik eserler basılmıştır.⁷ Başta yasak olduğu halde İslâm diniyle ilgili kitaplar (1870'lerde) bütüne oranla yüzde 13,44 ile en büyük oranı teşkil etmiştir.⁸

Matbaanın kuruluşu ve faaliyete geçişi ile ilgili bu bilgiler, Osmanlı döneminden günümüze gelen hadise dair basılmış eserlerin tarihinin tabii olarak 1800'lerden sonraki bir zaman dilimine rastlayacağı anlamına gelmektedir. Osmanlı Türkçesi ile yazılan ve basılan eserlerin son tarihi 1928 yılında gerçekleştirilen harf inkilâbı olacağından, konumuz açısından 125 yıllık bir süreci değerlendireceğimiz ortaya çıkmaktadır.

Osmanlı Dönemi Türkçe hadis neşriyatı ile ilgili daha önce yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Önceki çalışmaların bir kısmı belli dönem aralığındaki hadis çalışmalarını Arapça-Türkçe ve basma-yazma ayrımı yapmaksızın ele almakta diğer bazıları da hadis alanının belli bir dalıyla ilgili olanlarına yer vermektedir.⁹ Bu hususta çalışma yapan araştırmacılar, ilim dallarının tarihi seyrine ışık tutacak sağlıklı bibliyografyaların zaruretinden bahsetmektedirler. Tek tek veya belli alanlara ait kitaplarla ilgili tanıtma ve değerlendirme yazılarının çok az oluşu, matbaaların bastıkları kitapları sorumlu mercilere ulaştırmaması, kütüphanelerin itimat telkin etmeyen bir konumda oluşu gibi zorluklar sebebiyle neşriyatın gerçekte olduğu miktarda ortaya çıkarılmamış olmasından ve dini yayınlar konusunda bibliyografik çalışmaların yetersizliğinden yakınmaktadırlar.¹⁰ Osmanlı Döneminde Türkçe yazılmış hadis

⁶ Çetinkaya, *Matbaanın Osmanlı Tarihi'ndeki Yeri ve Önemi*, s. 58.

⁷ Çetinkaya, *Matbaanın Osmanlı Tarihi'ndeki Yeri ve Önemi*, s. 96.

⁸ Çetinkaya, *Matbaanın Osmanlı Tarihi'ndeki Yeri ve Önemi*, s. 129.

⁹ İsmail Lütfi Çakan, "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası (Kitaplar)", *İslâm Medeniyeti Mecmuası*, IV, sayı 3 (1980), s. 34; Sadık Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûl-u Hadis Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı 1 (1975), s. 132.

¹⁰ Çakan, "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası", sayı 3, s. 34.

eserlerinin gerçekte olduğu miktarda ortaya çıkarılamamış olmasının sebepleri arasında Osmanlı dönemi hadisinin etraflı bir biçimde henüz incelenememiş olması da yer almaktadır. Şimdiye kadar yapılan bazı çalışmalar ya eğitim kurumu olarak dâru'l-hadisler üzerinde odaklanmış ya da belli dönem yahut şahıslarla sınırlı kalmıştır. Bu dönemde hadise hizmet etmiş şahsiyetler bilimsel olarak ele alınıp incelenmemiş ve eserleri neşredilmemiştir.¹¹ Osmanlı devri Türk hadisçileri tarafından yapılan çalışmalar hakkında araştırmalar yok denecek kadar azdır.¹² Bütün bu sebeplerin, tespit etmeye çalıştığımız matbû hadis eserlerinin de gerçekte olduğu miktarda ortaya çıkarılamamasında etkili olacağı açıktır. Osmanlı Dönemi hadisiyle ilgili bibliyografik çalışmaların hem genel olarak hem de matbu eserler konusundaki yetersizliği araştırmamızı zorlaştıran bir husus olmuştur. Bu hususlarda günümüzde yapılmış az sayıda fakat önemli çalışmalar bize de kaynaklık etmiştir. İsmail Lütü Çakan tarafından “1876-1976 Arasında Türkiye’de Yapılan Hadis Çalışmaları Bibliyografyası” isimli, yazma ve basma, Arapça ve Türkçe eserlerden oluşan bir listenin sunulduğu makale ele alınmıştır. “Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu”, “Milli Kütüphane’de Mevcut Arap Harfli Türkçe Eserler Muvakkat Kataloğu”, “Mu’cemu’l-Muellifin”, “Osmanlı Müellifleri”, “Türkiye Bibliyografyası”, “Keşfu’z-Zunûn”, Beyazıt, Süleymaniye, Hacı Selim Ağa ve Belediye Kütüphaneleri, bu makalenin kaynaklarını oluşturmaktadır.¹³ Sadık Cihan tarafından “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Kırk Hadis Dışında Muayyen Sayıda Derlenen Hadis Mecmuaları ve Bir Hadis Üzerine Yazılan Risâleler” ve “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûl-u Hadis Eserleri, Risâleleri ve Nuhbetu’l-Fiker Üzerine Yapılan Şerh ve Tercümeleler” (Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi, sayı 1, yıl 1975) isimli makaleler kaleme alınmıştır. Abdulkadir Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis* isimli bir çalışma yapmıştır.

Araştırmamızın sonuçlarını etkilemesi bakımından dikkat çekilmesi gereken bir başka husus daha vardır ki o da Osmanlı dönemi hadis çalışmalarının nicelik ve nitelik bakımından mahiyetinin, hadis tarihi açısından değerlendirilmesidir. Hadis tarihini, oluşum, gelişim, açılım, daralma ve dönüşüm şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutan Özafşar, Osmanlı Devri’ne “daralma döneminin” denk düştüğünü belirtir. Osmanlı Devri için kullanılan daralma tabiri, görece bir kavram olup daha önceki devirlerde ortaya konulan mesai ve edebi türlerin çeşitliliğine nispetle bir duraklamayı ve dinginleşmeyi ifade eder.¹⁴ Araştırmacılara göre, bu döneme nazım, hâşiye, muhtasar ve şerh türü

¹¹ Mehmet Emin Özafşar, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis”, *Hadis ve Kültür Yazıları*, Ankara: Otto 2015, s. 112-113.

¹² Cihan, “Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûl-u Hadis Eserleri”, sayı 1, s. 127.

¹³ Çakan, “1876-1976 Arası Türkiye’de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası, sayı 3, s. 34-35.

¹⁴ Özafşar, “Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis”, *Hadis ve Kültür Yazıları*, s. 111.

eserler rengini verir. Bunun dışında müstakil eser ve Risâleler de yazılmıştır fakat adetleri oldukça azdır. Belirli eserler üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Genellikle hadis öğretimi yapılan dâru'l-hadisler, medreseler ve camilerde okutulan hadise dair eserlerin, diğer eserlere göre daha çok şerh ve tercümelerinin yapıldığı görülmektedir.¹⁵ Bu durumun sebepleri konusunda alanın uzmanları tarafından dikkate değer tespitler yapıldığı görülmektedir.¹⁶

Eserler konusunda durum böyle iken, hadisin kurumsal yükselişinin, Osmanlı'nın elinde gerçekleştiği belirtilmiştir. Osmanlı siyasal ve kültürel gelişimine paralel olarak eğitim kurumlarında da atılım göstermiş ve kurumsallaşma bakımından İslâm tarihinin en sistemli ve en fazla okulunu açmıştır.¹⁷

Yaptığımız araştırma sonucunda tespit ettiğimiz Osmanlı Türkçesi'yle yazılmış ve basılmış hadis eserlerini, hadis tarihi ve usûlü ile ilgili eserler, hadis metinleriyle ilgili eserler ve belirli sayıda derlenen hadis eserleri ve mecmuaları şeklinde üç grupta toplamayı uygun gördük.

II. Hadis Tarihi ve Usûlü İle İlgili Eserler

A. Hadis Usûlü

Yaptığımız inceleme sonucunda Osmanlı Devri Türk hadisçileri tarafından usûl-u hadis konusunda on dokuz hadis usûlü eseri yazıldığını tespit ettik.¹⁸ Bu eserler arasında İbn Hacer el-Askalânî'nin (852/1449) *Nuhbetu'l-Fiker* isimli hadis usûlü eserinin, üzerine en çok şerh ve hâşiye yapılmış eser olduğu görülmüştür.¹⁹ On dokuz eserden dokuz tanesi *Nuhbetu'l-Fiker* şerhi olup, dört tanesi Arapça, beş tanesi Türkçedir. Bu beş Türkçe eserden üç tanesinin neşredildiği tespit edilmiştir. Geriye kalan on usul eserinden üçü Türkçe diğerleri Arapçadır. Üç Türkçe eserden iki tanesi basılmıştır. Bu eserler;

1. Seydişehirli Mahmud Esad (1917), *Usûlü'l-Hadîs*

Müellif kitabını hadis usulünün temel kaidelerini bir araya toplamak niyetiyle kaleme almıştır. Mahmud Esad bu eserinde büyük ölçüde *Nuzhetu'n-Nazar*'a dayanmakla birlikte, diğer birkaç usul kitabından da derlemeler yapmak suretiyle elde edilen bilgileri tertip etmiş, usûlün temel meselelerini, ayrıntılara

¹⁵ *Hadislerle İslâm* (ed.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 2014, I, 85; Sadık Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûl-u Hadis Eserleri", sayı 1, s. 127; Sadık Cihan, "Birgivi ve 'Risâle fi Usûli'l-Hadis'in Tercümesi", *On dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 2 (1987), s. 55.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Özafşar, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis", s. 136-137).

¹⁷ Özafşar, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis", s. 112.

¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûl-u Hadis Eserleri", sayı 1, s. 132-136; Çakan, "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası", sayı 3, s. 35-39.

¹⁹ Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûl-u Hadis Eserleri", sayı 1, s. 132-133.

girmeden işlemiştir.²⁰

Eser 1316/1898'de İstanbul'da Cemal Efendi Matbaası'nda yüz yirmi sayfa, 1307/1899'da İzmir'de yüz altmış üç sayfa olarak basılmıştır.²¹

2. Abdulaziz Ahmed Efendi Babakaleli (1277/1860), *Mukarribu't-Tâlibin*

Dâvûd-u Karsî (1160/1747) Birgivi'nin küçük fakat oldukça değerli *Risâle fi Usûli'l-Hadîs* isimli Arapça eserine *Şerh alâ Usûli'l-Hadîs-i Birgivi* ismiyle Arapça bir şerh yazmıştır. Babakaleli, Dâvûd-u Karsî'nin bu eserini Türkçeye usûl-u hadis öğrenmek isteyen talebelerin istifade etmesi için tercüme etmiştir.²² Muhammed b. Pir Ali Birgivi'nin Arapça olan *Risâle fi Usûli'l-Hadîs*'i rine sonraki asırlarda yapılan şerh ve tercüme çalışmalarından dört tanesi Arapça, bir tanesi Türkçe olup zikrettiğimiz eserdir. Bu eser 1290/1873'te basılmıştır.

3. Babanzâde Ahmed Na'ım (1872-1934), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhî'nin Mukaddimesi*

Müstakil bir hadis usulü eseri olarak neşredilmemiş olmakla birlikte, *Tecrîd Tercemesi*'ne giriş mahiyetindeki bir ciltlik mukaddime son derece önemli ve oldukça geniş bir hadis usulü kitabıdır.²³

Nuhbetu'l-Fiker üzerine yapılan tercüme ve şerhlerinden olup neşredilmiş üç eser şunlardır;

1. Abdunnâfi Efendi (1297/1879), *Terceme Nuhbetu'l-Fiker Eser-i Mu'teber*

Eser müellif tarafından 1879'da tamamlanmış, 1301/1883'te Ma'mûratu'l-Aziz Vilayeti Matbaası'nda basılmıştır.²⁴

2. Ramazanzâde İffet Efendi (1308/1891), *Tercüme-i Nuhbeti'l-Fiker*

Müellif eseri Türkçe tercüme ve şerh etmiş, Matbaa-ı Elazığ'da basılmıştır.

²⁰ Hüseyin Kahraman, "Osmanlı Son Dönemi Müelliflerinden Mahmud Esad'ın *Usûl-i Hadîs*'i", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 8 (1995), s. 288, 303.

²¹ Sadık Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûl-u Hadis Eserleri", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı 2, Ankara 1977, sayı 1, s. 132.

²² Sadık Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usul-u Hadis Eserleri", sayı 1, s. 134-135; Sadık Cihan, "Birgivi ve '*Risâle fi Usûli'l-Hadîs*'in Tercümesi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı 2 (1987), s. 58; Yüksel, "Birgivi", *DİA*, VI, 194.

²³ İsmail Lütfi Çakan, "Babanzâde Ahmed Naim", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 375-376.

²⁴ Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûl-u Hadis Eserleri", sayı 1, s. 133.

Esere *el-Eseru'l Mu'teber fî Terceme-i Nuhbeti'l-Fiker* ismi verilmiştir.²⁵

3. Fatih Ahmed, *Terceme Nuhbetu'l-Fiker*

XIX. Asırda yaşamış Ahmed Fatih el-Ağrûs'un bir tercüme ve şerh çalışmasıdır. Müellif metinde gerekli görülen bazı yerlerde bir kısmı Türkçe bir kısmı da Arapça olan hâşiyeler eklemiştir. Şerhinde kullandığı kaynaklardan ilki *Nuhbetu'l-Fiker* olmakla birlikte ikincisi Kâdi İyâz'ın (v. 544/1149) *Şifâ-i Şerîf* adlı eserine yapılan şerh ve şârihin eseri kendisinden okuduğu Şeyh Abdurrahman el-Kuzberî'nin (v. 1262/1846) takrirleridir.²⁶ Eserin önce taş baskısı yapılmış daha sonra yeniden neşredilmiştir. Muhammed Said neşriyatı olarak 1261/1875'te basılmıştır.²⁷

Hadis usulü eserleri hakkında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; eserlerin çoğu Arapça kaleme alınmıştır. Sekiz Türkçe eserden beşi basılmıştır. Basılmış hadis usulü eserlerinin mahiyetine baktığımızda çoğunun *Nuhbetu'l-Fiker* tercümesi veya şerh ve tercümesi olduğu ve onun şerhi *Nuzhetu'n-Nazar*'a dayandığı görülür. *Nuhbetu'l-Fiker* Osmanlı Medreselerinde okutulan bir eserdir.²⁸ Bu durumun eserin tercihinde ve çokça şerh ve tercümelerinin yapılmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

B. Hadis Tarihi

Hadis tarihi hakkındaki müstakil çalışmaların XX. Asrın ilk çeyreğinde başladığı bilinmektedir. Bu sebeple bu alanda yapılan çalışmalar son derece az ve yenidir. Osmanlı döneminde hadis tarihiyle ilgili Türkçe yazılan ve basılan ulaşılabildiğimiz tek eser, tespit edilebildiği kadarıyla hadis tarihi başlığıyla yapılan çalışmaların ilki olarak kabul edilen şu eserdir:²⁹

1. İzmirli, İsmail Hakkı (1869-1946), *Târîh-i Hadîs*

Eser, Osmanlıların son döneminde yetişen ve yeni ilm-i kelâm hareketini temsil eden âlimin Dâru'l-Funûn'da verdiği ders notlarından oluşmaktadır.

²⁵ Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usûl-u Hadis Eserleri", sayı 1, s. 133-134; Çakan, "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası (Kitaplar)", sayı 3, s. 37.

²⁶ Abdullah Taha İmamoglu, "19. YY Ulemâsından Ahmed Fatih Efendi'nin *Nuhbetu'l-Fiker Tercümesi ve Şerhi*", *Anadolu'nun İslâmlaşmasında Dâru'l-Hadisler (Sempozyum)*, Samsun 2013, s. 247.

²⁷ Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Yazılan Usul-u Hadis Eserleri", sayı 1, s. 134.

²⁸ *Nuhbetu'l-Fiker* İbnü's-Salah'ın *Ulumu'l Hadis* isimli kitabının özeti olup *Nuzhetu'n-Nazar*, *Nuhbetu'l Fiker*'in şerhidir (Koçyiğit, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, s. 13).

²⁹ Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 2012, s. 16.

Rûmî takvime göre İstanbul 1340³⁰ (1924)'de Dâru'l-Funûn Matbaası'nda basılmıştır.³¹

III. Hadis Metinleriyle İlgili Eserler

1. Mehmed Zihni Efendi (1846-1913), *el-Hakâik Mimmâ fi'l-Câmi'i's-Sağîr ve'l-Meşârik min Hadîs-i Hayri'l-Halâik*³²

Son devir Osmanlı âlimi ve müderrisi olan müellif eserini hadis şârihlerinin zayıf saymadığı hadislerden oluşturduğunu belirtir. Suyûtî'nin *el-Câmi'u's-Sağîr*'i ile es-Sağânî'nin *Meşâriku'l-Envâr*'ından seçerek derlediği hadisleri tercüme etmiştir. Eserin birinci cildi İstanbul'da 1310'da (1890), ikinci cildi 1311'de basılmıştır.³³

2. Ankaravî, Muhammed Şükri, *Miftâhu'l-Cenne (Miftâhu'l-Buhârî)*

Eser, bir fihrist çalışmasıdır. Hadisler alfabetik sıraya göre sıralanmış ve her hadisin bulunduğu kitab, bab numaraları ile birlikte verilmiştir. Eserde bir de önsöz yer almaktadır. 1311 yılında İstanbul'da basılmıştır.³⁴

3. Tokâdî, Mehmed Şerif b. Mustafa, *Miftâhu Sahîhi'l-Buhârî, Miftâhu Sahîhi Müslim (Aynı kitapta)*

Eser, bir fihrist çalışmasıdır. Eserin Buhârî'ye ayrılan kısmı 192, Müslim'e ayrılan kısmı ise 52 sayfadan oluşmaktadır. Hadisler alfabetik olarak sıralanmış, hadislerin Buhârî ve şerhleri Kastallânî, Askalânî ve Aynî de geçen kitab, bab, cilt ve sayfa numaraları verilmiştir. 1313'de İstanbul'da basılmıştır.³⁵

4. Dağüstânî, Ömer Ziyaeddîn (1850-1920), *Sunenu'l-Akvâli'n-Nebeviyye mine'l-Hadîsi'l-Buhârîyye*

Eser, İstanbul'da 1308 (1890) tarihinde Mahmut Bey Matbaası'nda taş baskı

³⁰ İzmirli'nin *Târih-i Hadîs*'ine dair mülâhazalar için bkz. İzmirli İsmâil Hakkı, *Hadis Tarihi*, nrş. İbrahim Hatiboğlu, İstanbul: Dâru'lhadis 2002, s. 25-35.

³¹ İzmirli İsmâil Hakkı, *Tarih-i Hadîs*, Dâru'l-Funûn Matbaası, İstanbul 1340; Birinci, "İzmirli, İsmail Hakkı", *DİA*, XXIII, 531; Çakan, "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası", sayı 3, s. 34-35.

³² İsmail Lütfi Çakan'ın çalışmasında son kelime "hakâik" olarak verilmiştir (s. 36).

³³ Ahmet Turan Arslan, *Mehmed Zihni Efendi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları 1999, s. 135-136; Çakan, "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası (Kitaplar)", sayı 3, s. 36; Kılıç, "Mehmed Zihni Efendi", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 542-543.

³⁴ Muhammed Şükri Ankaravî, *Miftâhu'l-Cenne (Miftâhu'l-Buhârî)*, İstanbul: Şirket-i Saha-fiyye-i Osmaniye Matbaası 1311.

³⁵ Mehmed Şerif b. Mustafa Tokâdî, *Miftâhu Sahîhi'l-Buhârî, Miftâhu Sahîhi Müslim (Aynı kitapta)*, İstanbul: Şirket-i Saha-fiyye-i Osmaniye Matbaası 1313.

olarak basılmıştır.³⁶

5. Dağıstânî, Ömer Ziyaeddîn (1850-1920), *Zubdetu'l-Buhârî Tercümesi*

Eser, Buhârî'den seçilen hadislerden oluşmaktadır.

İki ciltten oluşan eser, Polathaneli Ömer Lütfi neşriyatı olarak Trabzon'da 1341-1345 (1922)'de basılmıştır.³⁷

6. Babanzâde Ahmed Naim (1872-1934), *Sahih-i Buhari Muhtasari Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*

İlk üç cildi Babanzâde Ahmed Naim tarafından yapılan çalışmanın daha sonraki ciltleri Kâmil Miras tarafından tercüme edilmiştir. İlk üç cilt İstanbul'da 1346'da basılmıştır.³⁸

7. Mehmet Şerefettin Yaltkaya (1880-1947), *İbn-i Esîrler ve Meşâhîr-i Ulemâ*³⁹

Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci Diyanet İşleri Başkanı olan Yaltkaya kitabında İbn-i Esîr el-Cezerî ve *Câmiu'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Rasûl* isimli eseri hakkında bilgi vermektedir. Hadis ilminin dönemleri ve önde gelen hadis âlimlerini ele almaktadır. Hadis âlimleri dışında tefsir, fıkıh, kelâm âlimlerine de yer vermektedir.⁴⁰

Bu eserlerin mahiyetine baktığımızda çoğunun *Buhârî* ile ilgili oldukları görülür. Daha sonra *Müslim* ve *Kutub-i Sitt*e'nin diğer kitapları gelmektedir. Bu eserlerden seçerek derlenen hadisler tercüme edilmiştir. Buhârî ve Müslim'in dinî eğitim kurumlarında en çok okutulan kitaplar oluşu, tercümelerinin yapılmasına sebep olmuştur.

Hadis ilmiyle ilgili olmadığı halde bazı bibliyografik çalışmalarda hadis eserleri listesinde yer verilen bazı eserlere⁴¹ de rastladık.

³⁶ Çakan, "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası", sayı 3, s. 35.

³⁷ Yusuf Ziya Binatlı, "Dağıstânî, Ömer Ziyaeddîn", *DİA*, İstanbul 1993, XIII, 406-407; Çakan, "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası", sayı 3, s. 35, 38.

³⁸ Çakan, "Babanzâde Ahmed Naim", *DİA*, IV, 375-376.

³⁹ Kara, "Yaltkaya, Mehmet Şerefettin", *DİA*, İstanbul 2013, XXXXIII, 308-310; Çakan, "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası", sayı 3, s. 37.

⁴⁰ Yaltkaya, *İbn Esîrler ve Meşâhîr-i Ulemâ*, Dersaadet (İstanbul) 1322, s. 10-140.

⁴¹ Basılmış hadis eserleri arasında zikredilen (Çakan, "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası", sayı 3, 37) Hersekli Mehmed Kamil Bey'e ait *Metâliu'n-Nucûm* isimli eserin incelememiz sonucunda sahâbîlerin hâl tercümelerinden oluştuğunu tespit ettik (Muhammed Aruçi, "Hersekli Mehmed Kamil Bey", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 235). İsmâil Hakkı Celveti'ye ait olarak gösterilen (Çakan, "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası", sayı 3, s. 36) *Şerhu Şu'abi'l-İmân* isimli eser hakkında yaptığımız

IV. Belirli Sayılarda Derlenen Hadis Eser ve Mecmuaları

1. Kırk Hadisler

Osmanlı hadisçileri medreselerde okutulan eserlerin yanında kitlelere hitap edecek hadis kitapları kaleme almayı ihmal etmemişlerdir. Bilhassa 15. Asırdan itibaren Osmanlı müelliflerinin 'kırk hadis' çalışmalarına yöneldikleri görülür.⁴² Müslümanlar arasında edebi bakımdan, kırk hadis tercümelerine en fazla ilgi gösteren ve en çok manzum Risâleler meydana getiren Türkler olmuştur. Fakat Osmanlı ulemâsı tarafından tasnif edilen kırk hadislerde tercih, genellikle Arap dili olmuştur. Arapça olarak kırk hadis/أربعون حديثاً derlemesi yapmış Osmanlı müellifleri arasında şu isimler sayılabilir:⁴³

I. Bayezid devrinde Hamîdüddîn Aksarâyî (v. 815/1412); II. Bayezid devrinde Cemâlüddîn Aksarâyî (v. 912/1506); Kânûnî devrinde İbn Kemâl (v. 940/1533), Lütfî Paşa (v. 961/1553), Taşköprülüzâde (v. 968/1561); III. Ahmed devrinde sultanın hocası Abdolvâsî Efendi (v. 1112/1700), sultanın bir diğer hocası Muhammed Himmetzâde (v. 1175/1761), Hasan bin Nasûh el-Bosnevî (v. 1133/1720), Süleyman Fâzıl Efendi (v. 1134/1722), İsmâil Hakkı Bursevî (v. 1135/1725); I. Mahmud devrinde Akkirmânî Mehmed Efendi (v. 1174/1760); Abdulazîz devrinde Mustafa Vahyî Efendi (v. 1295/1878) ve II. Abdulhamîd devrinde Gümüşhânevî (v. 1311/1893).

Osmanlı veya diğer Türk boylarına mensup müellifler dini-edebî kırk hadis tercümelerini Farsça tertip etmeye de rağbet etmişlerdir. Câmî, İdrîs-i Bitlisî, Firdevsî, Özbek Veliyüddîn Abdu'l-Velî gibi şahısların bu türden Risâleleri bilinmektedir.⁴⁴

Arapça ve Farsçaya ilim ve edebiyat dili olarak önem vermiş olan Müslüman Türklerin önce dini, sonra da edebi kimliği mevcut olan bu konuda bu dillerde eserler vücuda getirmeleri gayet tabii görülmüştür. Bu türde Arapçaya temayülün sebepleri arasında, daha çok hadislerin Arap diliyle olması ve Arap edebiyatında geniş bir maziye sahip olması, dini-didaktik bir hüviyete sahip olması gösterilmiştir. Türk âlim ve edebiyatçıların anadillerinden başka Arapça ve Farsça da bilhassa edebi eser üzerinde tetkik yapabilecek, hatta bu iki dilde büyük kitaplar meydana getirebilecek bir güç ve vukûfiyete sahip bu-

araştırma sonucunda elde ettiğimiz bilgiye göre bu eser İsmâil Hakkı Bursevî'ye ait görünmektedir (Namlı, "İsmâil Hakkı Bursevî", *DİA*, İstanbul 2007, XXIII, 106; İsminden de anlaşılacağı üzere eser bir kelâm eseridir ve Bursevî'nin kelâm alanında yaptığı çalışmalar arasında kaydedilmektedir (İsmâil Hakkı Celvetî isminde bir zata ansiklopedik çalışmalarda rastlayamadık).

⁴² Özafşar, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis", s. 138.

⁴³ Özafşar, "Osmanlı Eğitim, Kültür ve Sanatında Hadis", s. 138; Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı 1991, s. 139.

⁴⁴ Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 139.

lundukları anlaşılmaktadır. Bu gerçek kırk hadis konusunda da açıkça görülmür.⁴⁵ Bu konuda araştırma yapan Karahan, buna rağmen, bütün bu Arapça ve Farsça Türk tasniflerinin hiçbir zaman anadil ile kaleme alınan kırk hadisler derecesinde edebi-didaktik bir kıymete ulaşmadıklarını, bu alanda Türkçede oldukları nispete ilk plandaki ürünler arasına giremediklerini belirtir. Türkçe kırk hadis musannifleri arasında nitelik ve nicelik bakımından şairler önde gelmekte olup, ulemâ ve ehl-i tarikin de az olmadığı ve bu Risâlelerden manzum olanlarda genellikle kıt'a veya mesnevi şekiller tercih edilmiş olup çoğunlukla aruz vezni kullanıldığı tespit edilmiştir.⁴⁶

Karahan, İslâm-Türk edebiyatında kırk hadis konusunda yaptığı müstakil çalışmada bu türe ait altmış Türkçe eserden oluşan bir liste sunmaktadır. Bu listeye göre, XVI. Yüzyıl on beş sayısı ile bu türde en çok eser verilen asır olmuş, XVII ve XVIII. yüzyıllar ise on üçer eserle bunu takip etmiştir. XIV. Yüzyıl bir, XV. Yüzyıl iki, XIX. Yüzyıl dokuz, XX. Yüzyılda ise bu türde yedi adet eser derlenmiştir.⁴⁷

Biz on dört ve yirminci yüzyıllar arasında tasnif edilmiş bu eserlerden konumuz itibarıyla basılmış/neşredilmiş olanlarını tespit etmeye çalıştık ve altmış eserden on ikisinin basılmış olduğunu gördük.

1. Mahmûd b. Ali, *Nehcu'l-Ferâdis*

Nehcu'l-Ferâdis, Firdevslerin/Cennetlerin Açık Yolu manasındadır. Türkçede ilk kırk hadis tercümesi olan eser (759/1358) tarihinde Orta Asya Türk edebî dili ile kaleme alınmıştır (Tıpkıbasım, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1956). Eser, İslâmiyet'e dair birçok bilgileri, kırk hadis vesilesiyle konuya uygun bir form altında toplamıştır. Gayet hacimli ve mensur olan eser, sade ve açık bir üslup ile ele alınmış, bu husus onun kolay okunup anlaşılmasını ve çabuk yayılmasını sağlamıştır.⁴⁸ Biri İstanbul'da olmak üzere beş yazma nüshası mevcut olan eserin Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Yeni Cami yazması üzerinde etraflı tetkikler neşredilmiştir. Bunlardan biri Dâru'l Fünûn'da Türk tarihi hocası olan Ahmed Zeki Velîdî'nin *Nehcu'l Ferâdis* hakkında metinlerden örnekler vererek yaptığı geniş kapsamlı çalışmasıdır.⁴⁹ Eseri tetkik eden başka çalışmalar da yapılmıştır.⁵⁰ Bu eserin tıpkıbasımı 1950'lerde yapılmış olup çalışmamız için belirlediğimiz tarihi sınırı aşmakla birlikte 1926-1928 yıllarında geniş tetkiklerinin neşredilmesi ve ilk eser olması sebebiyle buraya

⁴⁵ Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 140.

⁴⁶ Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 140.

⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 139-309.

⁴⁸ Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 143-153.

⁴⁹ Zeki Velîdî (Togan), "Hârizm'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1928, II, s. 331-345.

⁵⁰ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul 1926, s. 344-347.

kaydedilmesi uygun görülmüştür.⁵¹

2. Ali Şir Nevâî (1441-1501), *Nevâî'nin Tercümesi*

Matbularından başka mükemmel yazmaları da bulunduğu belirtilen bu Risâle, Nevâî devrinin dinî ve edebî mühim şahsiyetlerinden birincisi olan Câmî'nin Farsça manzum kırk hadisinin yine manzum olarak Türkçeye ilk tercüme edilmiş hâlidir.⁵²

Câmî'nin *Kırk Hadîs*'i, eski Türk Edebiyatı şairleri tarafından çok rağbet edilen bir eser olmuştur. Nevâî'den başka Fuzûlî, Rihletî, Nâbî, ve Munîf eserin Türkçe tercümelerini yapmışlardır. Fakat biz, Câmî'nin kaynaklık ettiği bu çalışmalarından basılmış olan iki esere daha yer vereceğiz.

3. Nâbî'nin (v. 1124/1712) *Tercümesi*

Urfalı şair Yusuf Nâbî tarafından tercüme edilen eser, Câmî'nin kırk hadis tercümelerinin Türkçe en güzel çevirilerinden biri olarak görülmektedir.⁵³

4. Munîf'in (v. 1156/1742) *Tercümesi*

Câmî'nin *Tercüme-i Hadîs-i Erba'în*'inin⁵⁴ Osmanlı edebiyatında bilinen (1146/1733) tarihinde son tercümesi olan kitap İstanbul'da 1331'de basılmıştır.⁵⁵ Şair Munîf de selefleri gibi tercümesini kıtalarla ve fâilâtun-mefilun-failun vezniyle yazmıştır. Munîf, Câmî'nin *Tercümesi*'ne bazı yerlerde sıkıca bağlı görünmekle beraber ara sıra hayli serbest hareket ettiği belirtilmektedir.⁵⁶

5. Âşık Nattâî (Çelebi), *Hadîs-i Erba'în Tercümesi*

Meşhur Osmanlı âlimi İbn Kemâl Paşazâde'nin (v. 940/1534) 934/1528'te Arapça olarak şerh ettiği kırk hadisin Âşık Nattâî (v. 979/1572) tarafından 979/1571'te yapılan tercümesidir. Eldeki matbu nüshalara göre kaynağı olan eserden birçok hadislerin atlandığı ve buna mukabil nereden nakil ve tercüme

⁵¹ Eser Türk Tarih Kurumu tarafından 1956'da Ankara'da basılmıştır.

⁵² Câmî'nin *Çihil Hadîs*'i ile birlikte, *Millî Tettebbûlar Mecmuası*, Necip Asım Neşriyatı, Taşkend 1893, I, s. 4; Necip Asım bu Risâleyi daha önce *Tercüme-i Hadîs-i Erba'în* adı ile broşür hâlinde de basmıştır, İstanbul 1311 (Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*).

⁵³ *Millî Tettebbûlar Mecmuası*'nda Necip Asım neşriyatı olarak İstanbul'da 1331'de basılmıştır, II, s.4, 155 ve devamı. Tercüme Câmî'nin kullandığı fâilâtun-mefâilun-failun vezni ile kıtalar halindedir (Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 242).

⁵⁴ Mevlânâ Abdurrahmân Câmî'nin (v. 898/1492) nazım olarak Farsçaya çevirdiği kırk hadis eseridir. Saylamayacak kadar çok yazma nüshaları bulunan bu küçük Risâle aynı zamanda matbudur (*Çihil Hadîs*, Câmî ve Nevâî bir arada, Taşkend 1893; Millî Tettebbûlar Mecmuası, 1331, II, 4). Eserin Nevaî, Fuzulî, Rihletî, Nâbî ve Munîf gibi eski Türk edebiyatı şairleri tarafından manzum Türkçe nakilleri yapılmıştır (Geniş bilgi için bkz. Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 103-109).

⁵⁵ *Millî Tettebbûlar Mecmuası*'nda Necip Asım neşriyatından *Hadîs-i Erba'în Tercümeleri* ismiyle İstanbul'da 1331'de basılmıştır (s. 161 vd.).

⁵⁶ Bkz. Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, 260-263.

edildikleri açıklanamayan bir hayli ilaveler yapıldığı belirtilmektedir.⁵⁷ Karahan, eserin dil, üslup ve ifade bakımından da şair Âşık Çelebi'nin Türk edebiyatındaki kalemiyle uyuşmadığını belirtir.⁵⁸

6. Okçuzâde (v. 1039/1630) *Ahsenu'l-Hadis*

Okçuzâde Mehmed Şahin'in yazmış olduğu bu eser ağır bir üslup taşır. Birçok yazmaları mevcut olmakla beraber, İstanbul'da 1311-1313 yıllarında iki defa basılmıştır.⁵⁹

7. İsmâil Hakkı Bursevî (v. 1135/1725), *Şerhu'l-Erba'in Hadis*

Nevevî'nin *Erbeûn*'unun geniş ve etraflı bir şerhi olan eser hacim itibarıyla en büyük Erba'in tercümelerinden biri olarak görülür. Bu şerhte her hadisin metni parça parça ele alındığı, birçok Arapça şerhlerde olduğu gibi hemen her kelime ve tabir üzerinde durulduğu, gerektiğinde ayet ve hadislerle mananın açıklandığı belirtilir. Bu kitabın daha çok medreselerde öğrencilere Nevevî'nin *Erbeûn*'unu kolayca anlatıp öğretmek için hazırlanan onlarca Arapça kırk hadis şerhi yanında önemli yer edinecek Türkçe bir kırk hadis şerhi olma özelliğine sahip olduğu, medrese eğitim öğretim ve âdâbına uygun bir mahiyet taşıdığı belirtilir.⁶⁰ Eser (1137/1724)'de tercüme etmiştir. Türkiye'de üç defa basılmıştır.⁶¹

8. Mustafa Cem'î'nin Birgivi ve Akkirmânî tercümesi, *Burhânu'l-Muttakîn*

Mustafa Cem'î tarafından *Burhânu'l-Muttakîn* adı ile Birgivi-Akkirmânî tasnifi olan Arapça *Erbeûn Hadis*'ten çevrilen kitap (1290/1874) tarihinde basılmıştır.

Bir medrese kitabı mahiyetinde dini-tedrisi ve talimi karakterde olan *Birgivi-Akkirmânî Erbeûn Hadis*'inin Türkçe tercümesi, dilimizdeki bu türden tercümelerin hacim itibarı ile en büyüğü kabul edilir.⁶²

9. Hüseyin Remzî (1839-1896) *Tıbb-ı Nebevî*

Halk arasında Evliya Hoca şeklinde şöhret bulan Dr. Miralay Hüseyin

⁵⁷ Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, 184-186; Âşık Nattâî (Çelebi), *Hadis-i Erba'in Tercümesi*, İstanbul 1316 (1898).

⁵⁸ Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 185-186.

⁵⁹ Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 229-230.

⁶⁰ Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 258.

⁶¹ *Hadis-i Erba'in Tercümesi*, Âmira, 1253; *Mevâhib-i Ledûniyye* kenarında, 1313; İstanbul: Mahmutbey Matbaası 1317. (Müellif bu tercümesinden önce *Erba'un Hadis* ismiyle kendi el yazısıyla Arapça bir eser yazmış olup aslı Bursa'dadır; Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 256-257)

⁶² Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 276.

Remzî'nin (1839/1896) tıbbi öğütleri halka anlatmak amacıyla Hz. Peygamber'in hadislerinden istifade ettiği bir çalışmadır. Mensur bir eserdir. Gerekli görüldüğünde tıbbî terimler kullanılmıştır.⁶³

10. Dağıstânî Ömer Ziyaeddin (1850/1920), *Hukûk-i Salâtın*

O tarihte dokuzuncu alay müftüsü olan Ömer Ziyaeddin'in yazma nüshası bulunan eseri, İkinci Meşrutiyet (1326/1908) ilan sırasında bastırılmıştır. Mütercim saltanatı ve nüfuzu tehlikeye düşen II. Abdülhamid'in otoritesini, dini bakımdan teyit düşüncesiyle vaktiyle yazdığı Risâleyi bastırmıştır. Risâle mensurdur.⁶⁴

11. Ahmed Naîm (1872-1934), *Kırk Hadis*

Nevevî'nin *Erbeûn*'unun sade ve güzel Türkçe tercümesini Kırk Hadis adı ile yapmıştır. (1343/1925)'de İstanbul'da basılmıştır. Bütün hadis metinleri harekelenmiştir. Tercümesinin çok itinalı şekilde yapıldığı metne sadakatın fevkalade olduğu belirtilir.⁶⁵

12. Mustafa Nakî, *Kırk Hadis veya İlm-i Hâl-i Siyâsî ve İctimâî*

Sivas Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti efradından Selim Efendi-zâde Mustafa Nakî imzası ile neşredilen eser, Selanik de seksen sayfa olarak 1327'de basılmıştır. Eserin, kırk hadis türünün bir bakıma siyasi hayat ve mücadelelerde bir propaganda vasıtası, bir müdafaa silahı mahiyeti taşıyan bir özelliğe sahip olduğu belirtilmektedir. Müellifin eserin girişinde devrin siyâsetine ve ictimâî görüşüne uygun sözler kullandığı, birinci hadisin şerhinden itibaren meşrutiyet idaresinin gerekliliğinin anlattığı belirtilir. Önce her hadisin metni, onu takiben tercümesi, daha sonra da şerhi yer almaktadır.⁶⁶

Kaynaklarda hakkında bilgiye ulaşamadığımız, Çakan'ın listesinde yer alan kaynağı *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu* olan bir kırk hadis çalışması da Mehmed b. Mehmed el-Bursevî'ye ait *Manzum Hadis-i Erba'ın Tercümesi*'dir. İstanbul da 1318 (1900)'de basıldığı belirtilmektedir.⁶⁷

Sonuç olarak Kırk Hadis çalışmaları ile ilgili şunları söyleyebiliriz:

Osmanlı müellifleri tarafından yapılan Kırk hadis çalışmalarının çoğu Arapçadır. Türkçe altmış eserden basılan on ikidir. Mahiyete baktığımızda, Câmî'nin Farsça kırk hadisiyle Nevevî'nin Arapça kırk hadisinin tercümele-

⁶³ Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 280.

⁶⁴ Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, 282; Binatlı, "Dağıstânî Ömer Ziyaeddin", *DİA*, XIII, 406-407.

⁶⁵ Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 284-286.

⁶⁶ Karahan, *İslâm-Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, s. 339-340.

⁶⁷ Çakan, "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası", sayı 3, s. 36.

rine ağırlık verildiği görülür. Dönemin siyasetine menfi veya müspet katkı sağlamak için kırk hadis türünden faydalanılmıştır.

II. Kırk Hadis Dışında Belirli Sayılarda Derlenen Hadis Mecmuaları

A. Yüz Hadisler

Divan Edebiyatı da denilen klâsik Türk edebiyatının egemen olduğu dönemde manzum yüz hadis eserleri kaleme alınmıştır.

Bu dönemde bu türden yazılmış olan eserlerin yazmaları mevcut olup basılmadıkları anlaşılmaktadır.⁶⁸ Dolayısıyla konumuzun dışındadır. Çok kısa bir bilgi vermek gerekirse Osmanlı Dönemi'nde bu türden altı eser vardır. Bunlar; Muhammed Hatiboğlu'nun *Ferahnâme*'si, Kadri'nin *Manzum Yüz Hadis Terceme*'si, Latifi'nin *Subhatu'l-Uşşâk*'ı, Halveti Muhyî'nin *Gül-i Sadberg*'i, Visâlî'nin *Gül-i Sadberg*'i ve Belîğ'in *Gül-i Sadberg*'idir.⁶⁹

Manzum yüz hadis tercümeleri, münevver zümreden çok avam için kaleme alınmıştır ve bu tercümelerin temel gayesi toplumun ahlakını güzelleştirmek, kardeşliği pekiştirmek ve fertlerin mükemmel birer insan olmalarını temin etmektir.⁷⁰

Neşredildiği kaydedilen ancak müellif ve eser hakkında bir bilgiye ulaşamadığımız bir yüz hadis eseri olarak Behlûl'e ait *Ehâdis-i Mie* isimli eseri zikretmek istiyoruz. Atezâde Mehmed Bedrettin neşriyatı olan eserin İstanbul'da 1311'de basıldığı bildirilmektedir.⁷¹

B. Belirli Sayıda Derlenen Hadis Mecmuaları

İslâm âlimleri inanç, ibadet, ahlak ve çeşitli konulardaki hadisleri toplayarak toplanan hadisleri değişik sayıda birer mecmua olarak ortaya koymuşlardır. Bu konuda yapılan araştırmalarda İstanbul ve diğer şehirlerdeki kütüphanelerde yazma ve basma halinde on, yirmi dört, otuz beş, elli, yetmiş, seksen, yüz, dört yüz, bin, bin bir, bin iki yüz hadis ihtiva eden mecmuaların bulunduğu tespit edilmiştir. Osmanlı döneminde bu tip çalışmalar devam etmiştir.⁷² Biz bu mecmualardan Türkçe ve basılmış olanlarını ele alacağız.

Bu konudaki eserleri Türkçe-Arapça ve basma-yazma ayrımı yapmaksızın bibliyografik olarak ele alan bir araştırmadan faydalandık. Bu araştırmada on yedi çalışmaya yer verilmiştir. Bu on yedi çalışmanın dört tanesi Türkçedir ve

⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. Nihat Öztoprak, *Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Yüz Hadisler*, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. 33-94.

⁶⁹ Öztoprak, *Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Yüz Hadisler*, s. 33-94.

⁷⁰ Öztoprak, *Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Yüz Hadisler*, s. 17-18.

⁷¹ Çakan, "1876-1976 Arası Türkiye'de Hadis Çalışmaları Bibliyografyası", sayı 3, s. 35.

⁷² Sadık Cihan, "Osmanlı Devrinde Türk Hadisçileri Tarafından Kırk Hadis Dışında Muayyen Sayıda Derlenen Hadis Mecmuaları ve Bir Hadis Üzerine Yazılan Risâleler", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi*, sayı 2, (1977), s. 157-163.

basılmıştır, diğerleri Arapçadır

1. Yâsînzâde Abdulvehhâb (d. 1172/1759-v. 1249/1833), *Hulâsatü'l-Burhân fî İtâati's-Sultân*

Basılan eserde iki kısım mevcuttur. Birincisi metin kısmı, ikincisi ise Türkçe tercüme kısmıdır. 1247/1831'de basılmıştır. Yazar Sultan'ın emirlerine ve Osmanlı halifesine itaatin gerekliliği hakkında yirmi beş hadis toplamış ve Türkçe olarak tercüme etmiştir.⁷³

2. İbn Kemalpaşa, Vecîhi Paşa Rûmî (v. 1310/1892), *Bin On Bir Hadis*

1284/1876'da basılan eser Bin On Bir Hadis ihtiva etmektedir. Yazar inançla ilgili hadisleri toplamış ve Türkçe manzum olarak tercüme etmiştir. Birinci hadisten kırkıncı hadise kadar olanlar Nevevî'nin *Hadis-i Erbaîn*'indeki hadislerdir.⁷⁴

3. Mehmed Arif Bey Erzurûmî (d.1261/1845-v. 1315/1897), *Binbir Hadis-i Şerîf Şerhi*

Müellif Montesquieu'nun *Kanunların Ruhü* adlı eserinde yer alan, "Her kavim layık olduğu hükümeti bulur" sözünün çok daha önce Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından, "Bulduğunuz duruma göre idare edilirsiniz" hadisiyle ifade edildiğini belirterek, bu bakış açısıyla Suyûtî'nin *el-Câmiu's-Sağîr*'inden seçmiş olduğu hadisleri eserinde şerh etmiştir. Kitabın önsözünde Batı kültürünün, özellikle bu kültürün Voltaire, Rousseau ve Montesquieu gibi temsilcilerinin abartılı bir şekilde yeni nesillere tanıtıldığını söyleyerek buna karşı çıkmakta ve bizim kültürümüzde de değerli müelliflerin ve eserlerin bulunduğunu belirtmektedir. Eser 1319/1902; 1325/1907'de iki defa Kahire'de basılmıştır.⁷⁵

4. Muhammed Esad Erbilî (1884/1931), *Kenzu'l-İrfân fî Ehâdisi'n-Nebiyyi'r-Rahmân*

Mecmua bin bir hadis ihtiva etmektedir. 1327/1905'te basılmıştır.⁷⁶

C. Bir Hadis Üzerine Yazılan Risâleler

Toplam yirmi bir Risâleden⁷⁷ iki tanesi basılmıştır. Bunlardan biri Türkçe ve basılmış olması itibariyle konumuzla ilgilidir. Diğeri Arapça olarak Mısır'da

⁷³ Cihan, "Muayyen Sayıda Derlenen", sayı 2, s. 162-163.

⁷⁴ Cihan, "Muayyen Sayıda Derlenen", sayı 2, s. 162-163.

⁷⁵ Ali Akyıldız, "Mehmed Arif Bey", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 443; Cihan, "Muayyen Sayıda Derlenen", sayı 2, s. 164 (Cihan, müellifin adını Muhammed Arif Bey olarak vermektedir, s. 433).

⁷⁶ Cihan, "Muayyen Sayıda Derlenen", sayı 2, s. 165.

⁷⁷ Cihan, "Muayyen Sayıda Derlenen", sayı 2, s. 165-171.

basılmıştır. Diğerleri Arapçadır.

İsmâil Hakkı Bursevî, *Risâle fî Şerh-i Hadîs-i Kuntu Kenzen Mahfiyyen Feahbebtu...*, *Risâle Kenz-i Mahfî* olarak da isimlendirilir.

Müellif hadisi “mebhas” başlığı altında on bölüm halinde ve tasavvufî manada incelemiş ve Türkçe şerh etmiştir. Hacı Mustafa Efendi Matbaası'nda 1290/1873'te basılmıştır⁷⁸.

V. Sonuç

Adları zikredilen eserlerden hareketle; bu döneme nazım, hâşiye, muhtasar ve şerh türü eserler damgasını vurur, müstakil eser ve risâleler oldukça azdır. Daha çok Osmanlı dinî eğitim kurumlarında okutulan hadis eserlerinin şerh, hâşiye ve tercümelelerinin yapıldığı görülmüştür. Bu eserler arasında *Buhârî (el-Câmi'u's-Sahîh)* birinci sırayı alır. Onu *Müslim* ve *Kütüb-i Sitte*'nin diğer eserleri takip eder. Neşredilen diğer eserlerin çoğu, *Buhârî*, *Müslim* ve *Kütüb-i Sitte*'den derlenen çalışmaları ihtiva eder. Eserlerde çeşitlilik azdır.

Osmanlı müellifleri hadis ilmine dair yapılan çalışmalarda dil bakımından Türkçeden çok Arapçayı tercih etmişlerdir. Yine verilen eser adlarından görüleceği üzere, hadis ile ilgili çalışmalarda başta Kırk Hadisler olmak üzere belirli sayılarda derlenen hadis mecmuaları birinci sırayı teşkil etmektedir. Son olarak, şuna da işaret edilmelidir ki, neşredilmiş Hadis eserlerinin sayısı neşredilmemiş olan eserlere oranla oldukça düşüktür.

“Osmanlı Döneminde Neşredilmiş Hadis eserleri Üzerine”

Özet: Osmanlı Dönemi Türkçe hadis neşriyatı ile ilgili daha önce yapılmış müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Önceki çalışmaların bir kısmı belli dönem aralığındaki hadis çalışmalarını Arapça-Türkçe ve basma-yazma ayrımı yapmaksızın ele almakta diğer bazıları da hadis alanının belli bir dalıyla ilgili olanlarına yer vermektedir. Ele aldığımız konuda; Osmanlı Türkçesi ile yazılan ve basılan eserlerin başlangıcı - matbaanın kuruluş ve faaliyete geçiş süreci dikkate alındığında -1800'lerden sonraki bir zaman dilimine, son tarihi ise 1928 harf inkılabına dayanacağından, konumuz açısından 125 yıllık bir süreci değerlendireceğimiz ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada Osmanlı Döneminde Türkçe yazılmış ve neşredilmiş hadis eserleri, üç grupta toplanarak, eserlerin mahiyet ve muhtevalarına yer verilmiştir. Neşredilmiş eserlerden hareketle Osmanlı Dönemi hadis anlayışının tespitine yönelik değerlendirilmelerde bulunulmuştur.

Atıf: Nejla HACIOĞLU, “Osmanlı Döneminde Neşredilmiş Hadis Eserleri Üzerine”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIX/1, 2016, ss. 99-115.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Dönemi, Osmanlı Türkçesi, Hadis, Hadis Eserleri.

⁷⁸ Cihan, “Muayyen Sayıda Derlenen”, sayı 2, s. 171.